

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.722:[323.2+327.5]

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР

Олена Балацька

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
навчально-науковий інститут історії, міжнародних відносин
і соціально-політичних наук,
кафедра політології та правознавства
пл. Гоголя, 1, 92703, м. Старобільськ, Луганська область, Україна*

Аналіз динаміки розповсюдження політичних конфліктів свідчить про те, що важливою тенденцією сучасного світу є поширення політичного насилля, особливо за лініями культурно-цивілізаційних розломів. Проявами цього процесу є зростання кількості міжконфесійних, міжетнічних та секційних конфліктів, активізація радикально-екстремістських ісламістських угруповань.

Ключові слова: політичне насилля, політичний конфлікт, міжконфесійний конфлікт, цивілізаційний розлом, тероризм, ісламізм, лімітроф.

Зміни світової й регіональної геополітичної ситуації, що спостерігаються останнім часом, спричиняють суттєві суспільно-політичні трансформації. Одним із проявів цих процесів є зростання рівня політичного насилля. Сучасні насильницькі конфлікти відбуваються переважно на регіональному й локальному рівнях. Водночас кількість та інтенсивність конфліктів указують на суттєве погіршення стану у сфері безпеки в глобальному масштабі. Особливу роль у цих процесах відіграє культурно-цивілізаційний, зокрема «ісламський» фактор. Суттєва дестабілізація торкнулася не тільки конфліктогенних, а й традиційно стабільних регіонів планети, наприклад, Європи, де разом із загостренням існуючих протиріч актуалізувалися нові загрози.

Роль культурних і цивілізаційних чинників у процесах розповсюдження політичного насилля розкрита в працях класиків і сучасників зарубіжної філософської й політичної думки: П. Бергера, З. Бжезинського, Й. Галтунга, Т. Гарра, С. Гантінгтона, Л. Гумільова, Р. Дарендорфа, А. Тойнбі, Ф. Фукуями, О. Шпенглера. Серед українських учених питання впливу геополітичних і культурно-цивілізаційних факторів на політичний процес досліджують О. Андреева, О. Коппель, М. Михальченко, О. Новакова, Г. Перепелиця, О. Проскуріна, Ф. Рудич, С. Троян.

Метою статті є аналіз динаміки й характеру політичного насилля в сучасному світі та високоінтенсивних конфліктів через призму культурно-цивілізаційного фактора.

Статистика розповсюдження політичного насилля у світі демонструє, що за останні 20 років кількість конфліктів зросла майже в чотири рази. Наприклад, у 2000 році у світі відбувалося 144 політичних конфлікти (з яких 36 – із застосуванням насилля), у 2008 році – вже 345 конфліктів (із них 134 – насильницькі), а в 2016 році мали місце 402 політичних конфлікти (226 – з використанням насилля) [13, с. 3; 8, с. 1; 10, с. 13]. Отже, разом зі збільшенням загальної кількості політичних конфліктів збільшується й кількість конфліктів насильницького характеру.

Більшість політичних конфліктів наразі мають внутрішньодержавний характер, а також низький чи середній рівень інтенсивності. За відомостями Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, у 2016 році з 402 політичних конфліктів 266 були внутрішньодержавними, 69 – міждержавними, 54 – субдержавними, 13 – транснаціональними. Крім того, 38 конфліктів мали високу інтенсивність, 188 – середню, а 176 – низьку [10, с. 14, 15].

Інтенсивність процесів розповсюдження політичного насилля у світових масштабах указує на актуалізацію деяких положень теорії глобального хаосу. Згідно з прогностичними сценаріями італійського політолога Карло Санторо настанню епохи глобального хаосу передують такі тенденції: послаблення ролі міжнародних організацій (зокрема ООН); падіння впливу й авторитету інституту міжнародного права; порушення геополітичного балансу сил; активізація

націоналізму, фундаменталізму й екстремізму; розповсюдження релігійних, міжплемінних, етнічних конфліктів низької та середньої інтенсивності; надзвичайне зростання кількості біженців (до десятків мільйонів); інтенсифікація тероризму; дезінтеграція існуючих політичних блоків тощо [3, с. 177].

Однак, як зазначив Самуель Гантінгтон, «у світі насправді панує анархія, він рясніє міжплемінними й національними конфліктами, але конфлікти, які несуть найбільш серйозну загрозу для стабільності, – це конфлікти між державами або їхніми групами, які належать до різних цивілізацій» [7, с. 40]. Не відкидаючи тенденцію швидкого збільшення кількості політичних конфліктів, С. Гантінгтон наголошує, що більшість із них відбувається між спільнотами, які мають різну культурно-цивілізаційну, а отже, релігійну приналежність. Саме міжконфесійні й міжцивілізаційні конфлікти є найбільш кровопролитними та запеклими й мають тенденцію до загострення, посилення інтенсивності та переростання в повномасштабні війни.

На актуальність культурно-цивілізаційного підходу до дослідження політичного насилля вказує аналіз загальної динаміки розповсюдження політичних конфліктів. Традиційно найбільш гостре протистояння відбувається на лінії розмежування мусульманського й немусульманського світів, а також усередині мусульманських суспільств. Крім того, одну з найбільших загроз світовій і регіональній стабільності складає транснаціональний ісламістський тероризм. У багатьох випадках він є основним фактором і компонентом насильницьких політичних конфліктів. У сучасному світі значно активізувалася діяльність сунітських салафітських організацій. З огляду на те, що суніти складають переважну більшість мусульман (близько 90%), терористичні організації цього спрямування знаходять певну підтримку в низці мусульманських країн і регіонів, а також серед мусульманських діаспор деяких немусульманських країн, де існують численні сунітські громади. Так, активність терористичних угруповань цього напрямку поширюється на Алжир, Афганістан, Єгипет, Індонезію, Кавказький регіон, Нігерію, країни Східної Африки, Пакистан, Росію, Саудівську Аравію, країни Центральної Азії, Філіппіни, Францію, зону ізраїльсько-палестинського конфлікту [6].

Найвищий рівень терористичної загрози спостерігається в країнах Близького Сходу й Магрибу, Південної Азії та Субсахарської Африки. Загалом на ці регіони припадає 84% терактів і 95% смертей від тероризму. Найбільша терористична активність протягом останніх років спостерігається в Іраку, Афганістані, Нігерії, Пакистані та Сирії. У 2015 році на ці країни припало 72% від усієї кількості жертв тероризму. У десятку найнебезпечніших країн увійшли також Ємен, Сомалі, Індія, Єгипет і Лівія [12, с. 4, 10, 22].

Аналіз регіональної динаміки розповсюдження політичних конфліктів також вказує на значну роль культурно-цивілізаційного, релігійного фактору. Так, найбільша кількість політичних конфліктів відбувається в країнах Субсахарської Африки, Близького та Середнього Сходу. За статистикою Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, у 2016 році в Субсахарському регіоні відбулося 94 політичних конфлікти, що становить майже чверть від загальної кількості конфліктів у світі. Більш ніж третина інтенсивних конфліктів, які відбувалися протягом цього року, мали місце в Субсахарській Африці [10, с. 58].

Головними осередками хаосу в регіоні є Центральноафриканська Республіка, Нігерія, Сомалі, Судан і Південний Судан [10, с. 60–61]. У цих країнах конфлікти найвищої інтенсивності дуже часто відбуваються між групами, що належать до різних релігійних спільнот. Так, основою конфлікту в Центральноафриканській Республіці, який точиться з 2012 року, є протистояння між урядом та проурядовим ополченням «Антибалака», що представляє християнську більшість населення, з одного боку, та мусульманськими повстанцями «Селека» й скотарями племені фулані – з іншого.

Украй гостра релігійна напруженість зумовлює надзвичайно високий рівень політичного насилля в Нігерії, яка є головною небезпекою для стабільності регіону. У Нігерії з 2003 року не припиняється жорстокий конфлікт, головним суб'єктом якого є радикальна ісламістська організація салафітського напрямку «Боко Харам» (або «Західноафриканська провінція «Ісламської держави»). Також у Нігерії вже кілька десятиліть точиться війна між християнським населенням і мусульманським кочовим племенем фулані. Загальна смертність від терактів у Нігерії в 2014 році досягла найвищих показників – 7512 чоловік. Відповідальність за більшість смертей несе «Боко Харам». У 2014 і 2015 роках жертвами «Боко Харам» стали 6644 і 5478 осіб відповідно, що

робить цю організацію найсмертоноснішим терористичним угрупованням сучасності. Загальна кількість жертв «Боко Харам» із 2009 року склала 20 тис. осіб. Крім того, у результаті конфлікту 2,5 млн людей стали внутрішньо переміщеними особами, а 200 тис. – біженцями. Окрім Нігерії, «Боко Харам» розширює свою активність на території Буркіна-Фасо, Камеруну, Чаду й Нігеру [5; 11, с. 4; 12, с. 53].

Інтенсивний міжконфесійний конфлікт протягом тривалого часу має місце в Сомалі. Протистояння між урядом Сомалі й афільованим з «Аль-Каїдою» терористичним салафітським угрупованням «Аш-Шабаб» («Аль-Шабаб») точиться вже десять років. Протягом останніх п'яти років конфлікт набув транскордонного характеру й охопив Кенію, а також Уганду й Джибуті. Загальна кількість смертей від терактів у Сомалі, яка в рейтингу країн із високим рівнем тероризму займає сьоме місце, з 2000 року склала 3724 людини. Тільки за 2015 рік у Сомалі зафіксовано 469 терактів, жертвами яких стала 801 людина. Відповідальність більш ніж за 90% смертей від тероризму в цій країні несе «Аш-Шабаб» [5; 11, с. 27; 12, с. 10, 32].

Глибокі внутрішні протиріччя зумовлюють високий рівень політичного насилля в Судані. Цьому сприяє проміжне положення країни на межі ісламської й африканської цивілізації. Так, у ХХ столітті Судан пережив дві громадянські війни, 1955–1972 і 1983–2005 років, що мали культурно-релігійний контекст, який виражався в протистоянні мусульманського населення півночі та християнського населення півдня країни. У 2011 році ці протиріччя призвели до проголошення незалежності Південного Судану. Зараз у Судані відбувається ціла низка конфліктів. Найінтенсивнішим із них є гостра міжетнічна ворожнеча, частина якої – Дарфурський конфлікт, що точиться між арабською більшістю та корінним негроїдним населенням. За відомостями ООН, конфлікт уже спричинив загибель понад 300 тис. людей, переважна частина яких належить до неарабських народностей [1; 10, с. 91].

Міжетнічна ворожнеча охоплює й Південний Судан. Конфлікт тут не вщухає з моменту проголошення незалежності країни в 2011 році. Зараз конфлікт між племенами дінка й нуер набув характеру політичного протистояння між національною владою й опозицією. Жертвами конфлікту за різними даними стали від 50 до 300 тис. чоловік, а 2,3 млн стали біженцями [15].

Серед країн Північної Африки високий рівень політичного насилля зберігається в Лівії, де значну роль також відіграє ісламістський фактор. Конфлікт має масштаби громадянської війни, яка відбувається між офіційно визнаним урядом та опозиційною ісламістською коаліцією. Суттєву роль у конфлікті відіграє терористичне угруповання «Ісламська держава». За період з 2014 по 2016 роки конфлікт спричинив загибель щонайменше 5800 людей [14].

Регіоном із високим рівнем політичного насилля є також мусульманський Близький і Середній Схід. Інтенсивні конфлікти спалахнули в Афганістані, Сирії, Туреччині та Ємені [12, с. 168–170]. Одним із найтриваліших конфліктів сучасності є війна в Афганістані, яка точиться з кінця 1970-х років. Сучасна фаза конфлікту між урядом, який підтримують сили НАТО й США, та ісламістськими угрупованнями, головним серед яких є «Талібан», розпочалася після завершення місії Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF) і виведення основних сил НАТО. За даними Місії ООН зі сприяння Афганістану, кількість жертв у 2016 році сягнула рекордно високих показників за період із 2009 року: жертвами конфлікту стали 11 418 цивільних осіб (зокрема понад 3,5 тис. дітей), з яких 3498 (923 з них – діти) було вбито й 7920 (2589 – діти) поранено. Головну відповідальність за жертви несе «Талібан», але останнім часом почастишали напади з боку «Ісламської держави», які спричинили загибель 209 людей (переважно мусульман-шиїтів). Внутрішньо переміщеними особами стали понад 636 500 осіб [4; 10, с. 170].

Наймасштабнішим конфліктом у регіоні є громадянська війна в Сирії. Конфлікт між урядом президента Башара Асада й антиурядовими силами має складну структуру. Проти існуючого режиму борються як сили Національної коаліції сирійських революційних і опозиційних сил та Вільної армії Сирії, так і численні сирійські збройні угруповання («Джейш аль-Фатх», «Ахрар аш-Шам» та ін.). У конфлікті беруть участь несирійські організації. Так, на боці уряду виступають шиїтські ісламістські угруповання, зокрема «Хізбалла» та інші, а на боці опозиції бореться «Талібан». Також в якості «третьої сторони» в конфлікті бере участь «Ісламська держава», яка знаходиться в конфронтації як з урядовими, так і з опозиційними силами Сирії й урядами інших країн. Конфлікт ускладнюється іноземним втручанням і негараздами всередині опозиції. За відомостями ООН, кількість жертв конфлікту з його початку в березні 2011 року досягла 400 тис.

осіб. Щонайменше 4,8 млн стали біженцями, а 6,3 млн – внутрішньо переміщеними особами (при загальній кількості населення близько 22 млн) [10, с. 185].

Останнім часом «гарячою точкою» регіону стала також Туреччина. З 2015 року відбулося різке загострення сецесійного конфлікту між урядом Туреччини, з одного боку, і Робочою партією Курдистану та націоналістичним збройним угрупованням «Яструби свободи Курдистану» – з іншого. Упродовж сучасної фази конфлікту було вбито щонайменше 540 військових, 2241 повстанець, 173 цивільних, понад 1000 осіб отримали поранення. Принаймні 192 тис. громадян стали внутрішньо переміщеними особами [10, с. 197].

Інтенсивні конфлікти, що спричиняють велику кількість жертв, точаться в Ємені. Боротьба відбувається між урядом, якому надає підтримку коаліція держав на чолі із Саудівською Аравією, та радикальними ісламістськими угрупованнями – шиїтським «Аль-Хуті» й салафітськими «Аль-Каїда на Аравійському півострові» й «Ансар аль-Шаріат». Також у країні спостерігається зростання активності «Ісламської держави». За інформацією ООН, протистояння між урядом Ємену й «Аль-Хуті» вже спричинило одну з найважчих гуманітарних криз у світі. Від свого початку в березні 2015 року конфлікт спричинив понад 10 тис. смертей. Більше ніж 3,2 млн стали внутрішньо переміщеними особами, близько 180 тис. – біженцями [10, с. 198, 201].

Ісламістський фактор є актуальним також у сучасних «гарячих точках» Південної Азії. Так, у пакистанському конфлікті, зосередженому в прикордонних з Афганістаном областях, бере участь ціла низка ісламістських сунітських збройних угруповань («Техрік-е-Талібан Пакистан», «Аль-Каїда на Індійському субконтиненті», «Лашкар-е-Джангві», філіали «Ісламської держави» та ін.), які з 2001 року борються з урядом за державну владу й політичний курс. Конфлікт забрав життя щонайменше 3000 осіб. У рейтингу країн з високим рівнем тероризму Пакистан займає четверте місце після Іраку, Афганістану й Нігерії. У 2015 році в країні сталося 1008 терактів, які спричинили загибель 1086 осіб, а загальна кількість смертей від тероризму за період із 2000 по 2015 роки склала 14 953 людини [9, с. 152; 10, с. 156; 12, с. 28].

На відміну від розглянутих регіонів, де довгий час зберігається високий рівень політичного насилля, Європа протягом тривалого періоду залишається найбільш стабільним регіоном планети. Однак останніми роками тут також відбувається суттєва дестабілізація. Так, за статистикою Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, якщо в 2000 році в Європі мали місце 23 політичних конфлікти, то в 2016 році було зафіксовано вже 62 конфлікти, 21 з яких мав насильницький характер. Якщо порівняти аналогічні показники з попереднім роком, то можна помітити тенденцію до збільшення кількості насильницьких конфліктів середньої інтенсивності (з 14 в 2015 році до 20 в 2016 році), тоді як високоінтенсивне політичне насилля залишається на стабільно низькому рівні [9, с. 43; 10, с. 33; 13, с. 8].

Загрозливою тенденцією стало зростання рівня політичного насилля в країнах Західної Європи (зокрема Німеччині та Швеції), пов'язане з масовим припливом біженців із мусульманських країн. Крім того, відбулося загострення до насильницького рівня довготривалих сецесійних конфліктів у Франції й Іспанії. Однак Європа все ще залишається єдиним регіоном світу, де кількість ненасильницьких політичних конфліктів перевищує кількість насильницьких [10, с. 34–35].

Нині єдиним високоінтенсивним конфліктом в Європі є конфлікт в Україні. Війна на сході України стала першим в Європі конфліктом найвищого рівня інтенсивності з часів російсько-грузинської війни 2008 року. За даними ООН, з квітня 2014 року до початку грудня 2016 року в ході протистояння було вбито 9758 чоловік, 22 779 отримали поранення. Щонайменше 1,5 млн стали внутрішньо переміщеними особами й принаймні один мільйон – біженцями [9, с. 54; 10, с. 50].

Одним із найважливіших факторів, що зумовлює характер конфлікту в сучасній Україні, є геополітичний культурно-цивілізаційний чинник. На проміжне геополітичне положення України вказував ще С. Гантінгтон, який зазначав, що «лінія розлому», яка проходить через Україну, поділяє її на східну (православну) й західну (уніатську) частини. Досить точним виявився прогноз ученого щодо можливого розколу України, під час якого «буде більше насилля, ніж при розпаді Чехословаччини, але він буде куди менш кривавим, ніж розпад Югославії» [7, с. 41].

У сучасній вітчизняній політологічній науці геополітичне положення України характеризується як лімітроф, тобто, за словами доктора філософських наук, професора М. Михальченка, «проміжний, міжцивілізаційний простір між західною й російсько-свразійською цивілізацією».

При цьому вчений визначає три виміри української лімітрофності: власне геополітичний (між НАТО й Росією), економічний (між економіками Заходу й Росії), духовно-моральний (між тоталітарним минулим і невизначеним, недосформованим демократичним майбутнім) [2]. Отже, лімітрофне становище є небезпечним дестабілізуючим фактором, який впливає на розбалансування внутрішньої політичної ситуації й може сприяти зовнішній агресії.

Таким чином, головною причиною розповсюдження політичного насилля в сучасному світі є загальне зростання кількості політичних конфліктів. Частиною цього процесу є також активізація тероризму. Ці процеси підпорядковуються певним геополітичним закономірностям, найважливішою з яких є загострення протистояння за культурно-цивілізаційними межами. Разом із цим зростає конфліктогенність мусульманської цивілізації, адже найбільша кількість насильницьких конфліктів відбувається в регіонах, де мусульмани становлять переважну більшість населення. Однак сучасна ескалація політичного насилля торкнулася й традиційно стабільних регіонів, зокрема Європи, де відбувається загострення існуючих протиріч та виникають нові осередки політичного насилля.

Список використаної літератури

1. Дарфур – история конфликта // Euronews [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.euronews.com/2015/02/18/darfur-a-brief-history-of-sudan-s-silent-suffering>.
2. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи // Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipend.gov.ua/?mid=129#_Toc45099244.
3. Мухаев Р. Геополитика / Р. Мухаев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 623 с.
4. ООН: Понад 3,5 тисячі дітей стали жертвами конфлікту в Афганістані в 2016 році // DW.COM [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/оон-понад-35-тисяч-дітей-стали-жертвами-конфлікту-в-афганістані-в-2016-році/a-37424558>.
5. Радикальный исламизм в Африке южнее Сахары // Российский совет по международным делам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://russiancouncil.ru/extremism-africa>.
6. Салафитская идеология «чистого ислама» // Наука и образование против террора [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://scienceport.ru/library/liball/4364-salafitskaya-ideologiya-chistogo-islama/>.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
8. Conflict Barometer / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2008. – No. 17. – 81 p [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2008.pdf.
9. Conflict Barometer / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2015. – No. 24. – 200 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2015.pdf.
10. Conflict Barometer / Heidelberg Institute for International Conflict Research. – 2016. – No. 25. – 206 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2016.pdf.
11. Global Terrorism Index 2015 / The Institute for Economics and Peace [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2015/11/2015-Global-Terrorism-Index-Report.pdf>.
12. Global Terrorism Index 2016 / The Institute for Economics and Peace [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2016/11/Global-Terrorism-Index-2016.2.pdf>.
13. Konfliktbarometer / Heidelberger Institut für Internationale Konfliktforschung. – 2000. – No. 9. – 31 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.hiik.de/de/konfliktbarometer/pdf/Konfliktbarometer_2000.pdf.
14. Libya Body Count [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.libyabodycount.org/table>.
15. South Sudan is dying, and nobody is counting // News24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.news24.com/Africa/News/south-sudan-is-dying-and-nobody-is-counting-20160311-4>.

**POLITICAL VIOLENCE IN THE MODERN WORLD:
CULTURAL AND CIVILIZATIONAL DIMENSION**

Olena Balatska

*SE «Luhansk Taras Shevchenko National University»,
Institute of History, International Relations and Socio-Political Sciences,
Department of Political Science and Legal Studies
Gogol Square, 1, 92703, Starobilsk, Luhansk Region, Ukraine*

The analysis of the distribution of political conflicts indicates that an important trend in the modern world is the spread of political violence, especially in the cultural and civilizational lines of faults. Manifestations of this process are the growing number of interconfession, inter-ethnic and secession conflicts, and the intensification of radical Islamist extremist groups.

Key words: political violence, political conflict, interfaith conflict, civilizational fault, terrorism, Islamism, limitrophe.